FAN VA TA’LIM YANGILIKLARI
ILMIY-METODIK JURNAL
ISSN 3093-8694 ◆ saen.uz
2026-yil
10 (2)-son

UDK: 159.9:376.1

Shuxratova Dilzodaxon Sunnatulla qizi,
Toshkent shahar targ‘ibot markazi psixologi

MAXSUS MAKTABLAR PEDAGOGLARI FAOLIYATINING EMOTSIONAL DETERMINANTLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada maxsus maktab pedagoglari kasbiy faoliyatining emotsional determinantlari, ularning pedagogik jarayon, kasbiy munosabatlar va ta’lim samaradorligiga ta’siri psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Maxsus ta’lim muassasalarida faoliyat yurituvchi pedagoglarning kundalik ish jarayonida duch keladigan emotsional zo‘riqishlari, o‘quvchilarning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish, ota-onalar bilan muloqot qilish hamda pedagogik vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish bilan bog‘liq psixologik omillar yoritiladi. Shuningdek, emotsional sezgirlik, empatiya, hissiy o‘zini boshqarish, emotsional mehnat va kasbiy kuyish tushunchalarining mazmuni ochib beriladi. Ilmiy adabiyotlarni nazariy va qiyosiy tahlil qilish asosida pedagogning emotsional barqarorligi faqat individual psixologik xususiyat emas, balki mehnat sharoiti, kasbiy hamkorlik va ijtimoiy-psixologik muhit bilan chambarchas bog‘liq hodisa ekanligi asoslanadi. Maxsus maktablarda pedagoglarning kasbiy farovonligini ta’minlashda refleksiv faoliyat, psixologik qo‘llab-quvvatlash va hamkasblar bilan samarali hamkorlikning ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: maxsus maktab, pedagogik faoliyat, emotsional determinantlar, emotsional barqarorlik, emotsional regulyatsiya, empatiya, kasbiy kuyish, kasbiy moslashuv, psixologik qo‘llab-quvvatlash.

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГОВ СПЕЦИАЛЬНЫХ ШКОЛ

Аннотация. В статье с психологической точки зрения анализируются эмоциональные детерминанты профессиональной деятельности педагогов специальных школ, а также их влияние на образовательный процесс, профессиональные отношения и эффективность обучения. Рассматриваются эмоциональные нагрузки, с которыми сталкиваются педагоги специальных образовательных учреждений в повседневной деятельности, психологические факторы, связанные с учётом индивидуальных особенностей развития обучающихся, взаимодействием с родителями и принятием педагогически обоснованных решений. Раскрывается содержание понятий эмоциональной чувствительности, эмпатии, эмоциональной саморегуляции, эмоционального труда и профессионального выгорания. На основе теоретического и сравнительного анализа научной литературы обосновывается, что эмоциональная устойчивость педагога является не только индивидуально-психологической характеристикой, но и явлением, тесно связанным с условиями труда, профессиональным взаимодействием и социально-психологической средой. Особое внимание уделяется значению рефлексивной деятельности, психологической поддержки и сотрудничества с коллегами в обеспечении профессионального благополучия педагогов специальных школ.

Ключевые слова: специальная школа, педагогическая деятельность, эмоциональные детерминанты, эмоциональная устойчивость, эмоциональная регуляция,

эмпатия, профессиональное выгорание, профессиональная адаптация, психологическая поддержка.

EMOTIONAL DETERMINANTS OF THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF SPECIAL SCHOOL TEACHERS

Abstract. This article examines the emotional determinants of special school teachers’ professional activities from a psychological perspective, focusing on their influence on educational processes, professional relationships, and teaching effectiveness. It explores the emotional challenges faced by teachers working in special education institutions, particularly those associated with addressing learners’ individual developmental needs, communicating with parents, and making appropriate pedagogical decisions. The article also clarifies the concepts of emotional sensitivity, empathy, emotional self-regulation, emotional labour, and occupational burnout. Based on a theoretical and comparative analysis of scientific literature, it argues that teachers’ emotional stability is not merely an individual psychological characteristic but is closely associated with working conditions, professional collaboration, and the socio-psychological environment. Particular attention is paid to the importance of reflective practice, psychological support, and collegial cooperation in promoting the professional well-being of special school teachers.

Keywords: special school, teaching activities, emotional determinants, emotional stability, emotion regulation, empathy, occupational burnout, professional adjustment, psychological support.

KIRISH

Ta’lim tizimining zamonaviy rivojlanish bosqichida pedagog shaxsining kasbiy kompetensiyasi bilan bir qatorda uning psixologik holati, emotsional barqarorligi va murakkab pedagogik vaziyatlarda o‘zini boshqarish qobiliyatiga bo‘lgan e’tibor tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlaydigan maxsus maktab pedagoglarining faoliyati o‘ziga xos psixologik va emotsional talablar bilan ajralib turadi. Chunki bunday pedagoglardan nafaqat yuqori darajadagi metodik bilim va kasbiy mahorat, balki o‘quvchilarning individual rivojlanish xususiyatlarini chuqur anglash, ularning hissiy holatini to‘g‘ri baholash, muloqot jarayonida sabr-toqat va empatiyani namoyon etish ham talab qilinadi.

Maxsus maktab pedagogining kundalik faoliyati murakkab va ko‘p qirrali jarayon hisoblanadi. Bir dars davomida pedagog ta’limiy vazifalarni amalga oshirish, o‘quvchining psixofiziologik imkoniyatlarini hisobga olish, uning individual ehtiyojlariga mos metodlarni tanlash, yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan emotsional beqarorlik holatlarini boshqarish va sinfdagi boshqa o‘quvchilarning manfaatlarini ham e’tiborda tutishi zarur. Bunday vazifalarning bir vaqtning o‘zida bajarilishi pedagogdan yuqori darajadagi emotsional sezgirlik, psixologik moslashuvchanlik va o‘z hissiyotlarini nazorat qilish qobiliyatini talab etadi.

Pedagogik faoliyatda emotsional holatning ahamiyati faqat o‘qituvchining shaxsiy kechinmalari bilan belgilanmaydi. Pedagogning muayyan vaziyatga qanday munosabat bildirishi, o‘quvchining xatti-harakatlarini qanday talqin qilishi, yuzaga

kelgan muammoga qanday yechim topishi va o‘zining keyingi faoliyatini qanday tashkil etishi uning emotsional holati bilan bevosita bog‘liq. Shu sababli maxsus maktab pedagoglari faoliyatini o‘rganishda emotsional determinantlarni psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillar birligi sifatida tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

Maxsus ta’lim sharoitida pedagogning emotsional holatiga o‘quvchilarning individual rivojlanish xususiyatlari, ta’lim jarayonidagi murakkabliklar, ota-onalar bilan munosabatlar, kasbiy mas’uliyat, ish yuklamasi va jamoaviy hamkorlik kabi omillar ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu omillar pedagogning kasbiy faoliyatga munosabatini, ta’lim jarayonidagi qarorlarini va o‘z kasbiy imkoniyatlarini baholashini shakllantiradi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi maxsus maktab pedagoglari faoliyatiga ta’sir etuvchi emotsional determinantlarni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, ularning pedagogik qarorlar, kasbiy munosabatlar va psixologik farovonlik bilan o‘zaro aloqasini aniqlash hamda maxsus ta’lim amaliyotida pedagoglarni emotsional jihatdan qo‘llab-quvvatlashga doir tavsiyalarni asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Maxsus maktab pedagoglari faoliyatining emotsional determinantlarini o‘rganishda maxsus pedagogika, umumiy psixologiya, emotsiyalar psixologiyasi va kasbiy faoliyat psixologiyasiga oid ilmiy manbalar muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mahalliy olimlardan P.M. Po‘latovaning maxsus pedagogikaga bag‘ishlangan tadqiqotlarida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning rivojlanish xususiyatlari, ularni o‘qitish va tarbiyalashning pedagogik asoslari yoritilgan. Muallifning ilmiy qarashlari maxsus ta’lim jarayonida pedagogning individual yondashuvi, kasbiy tayyorgarligi va psixologik sezgirligining ahamiyatini anglash imkonini beradi [1].

L.R. Mo‘minova, Sh.M. Amirsaidova va Z.N. Mamarajabovalarning maxsus psixologiyaga oid tadqiqotlarida rivojlanishida turli xususiyatlar mavjud bo‘lgan bolalarning psixik jarayonlari, individual imkoniyatlari va muloqot xususiyatlari tahlil qilingan. Ushbu ilmiy qarashlar maxsus maktab pedagogining o‘quvchilar bilan ishlash jarayonida ularning emotsional holatini tushunishi va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olishi zarurligini asoslaydi [2].

E.G‘. G‘oziyevning umumiy psixologiyaga oid ilmiy ishlari shaxsning emotsional holati, motivatsiyasi, psixik jarayonlari va xulq-atvorining psixologik mexanizmlarini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega. Olimning qarashlari pedagogik faoliyatda namoyon bo‘ladigan hissiy kechinmalar, motivatsion omillar va o‘zini boshqarish jarayonlarini nazariy jihatdan izohlash imkonini beradi [3].

Xorijiy psixologiyada emotsional determinantlar va ularning kasbiy faoliyatga ta’siri masalasi bir qator tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. J.J. Gross emotsional regulyatsiya nazariyasini ishlab chiqib, insonning hissiy holatini boshqarish jarayonlari, emotsiyalarning yuzaga kelishi va ularning tashqi ifodalanishiga ta’sir qiluvchi

mexanizmlarni tahlil qilgan. Uning fikricha, emotsiyalarni boshqarish faqat yuzaga kelgan hissiy reaksiyani cheklashdan iborat emas, balki vaziyatni idrok etish, unga berilgan bahoni o‘zgartirish va munosabatni qayta tashkil etish jarayonlarini ham qamrab oladi [4].

A.A. Grandey emotsional mehnat tushunchasini kasbiy faoliyat bilan bog‘liq holda tahlil qilib, xodimning ichki hissiy kechinmalari va kasbiy talablar asosida namoyon etishi lozim bo‘lgan tashqi emotsional ifodalar o‘rtasidagi munosabatni o‘rgangan. Ushbu yondashuv maxsus maktab pedagoglari faoliyatini tushunishda muhimdir. Chunki pedagog ko‘pincha o‘zining ichki ruhiy holatidan qat’i nazar, o‘quvchilar va ularning ota-onalari bilan muloqotda xotirjamlik, samimiylik va ijobiy munosabatni saqlashi talab etiladigan vaziyatlarga duch keladi [5].

E.-Y. Park va M. Shin tomonidan olib borilgan meta-tahlilda maxsus ta’lim pedagoglarining kasbiy kuyishiga ta’sir etuvchi omillar keng o‘rganilgan. Tadqiqotda 28 ta ilmiy maqola va 13 ta dissertatsiya materiallari, jami 6623 nafar pedagogga oid ma’lumotlar umumlashtirilgan. Mualliflar kasbiy kuyishning emotsional holdan toyish, depersonalizatsiya va shaxsiy kasbiy yutuqlarni baholash kabi tarkibiy qismlarini tahlil qilganlar. Tadqiqot natijalari pedagoglarning kasbiy farovonligiga individual xususiyatlar bilan bir qatorda maktab muhiti va mehnat sharoitlari ham ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi [6].

O. Petiot va hammualliflarning 2024-yilda chop etilgan tadqiqotida maxsus ta’lim pedagoglarining emotsional mehnati real pedagogik vaziyatlar asosida o‘rganilgan. Mualliflar pedagoglarning murakkab vaziyatlarda o‘z hissiyotlarini boshqarishi, o‘quvchilarning muvaffaqiyatidan quvonishi va ijobiy emotsiyalarni namoyon etishi bilan bog‘liq holatlarni tahlil qilgan. Mazkur tadqiqot maxsus pedagog faoliyatini faqat emotsional zo‘riqish bilan bog‘lash to‘g‘ri emasligini, unda ijobiy kechinmalar ham muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi [7].

Umuman olganda, mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar tahlili maxsus maktab pedagoglari faoliyatining emotsional jihatlari ko‘p omilli xususiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Mahalliy tadqiqotlarda o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari va ularga mos pedagogik yondashuvlar keng yoritilgan bo‘lsa, xorijiy izlanishlarda pedagogning emotsional regulyatsiyasi, emotsional mehnati va kasbiy kuyishi masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Ushbu ilmiy yo‘nalishlarni o‘zaro uyg‘unlashtirish maxsus maktab pedagoglari faoliyatining psixologik mexanizmlarini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, maxsus maktab pedagoglari faoliyatining emotsional determinantlarini aniqlash va ularning kasbiy faoliyat bilan bog‘liqligini ilmiy jihatdan asoslashga yo‘naltirilgan. Tadqiqot materiallari sifatida maxsus pedagogika, maxsus psixologiya, emotsiyalar psixologiyasi hamda kasbiy kuyish muammolariga bag‘ishlangan mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlardan foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy manbalarni o‘rganish, qiyosiy tahlil, mazmuniy guruhlash, nazariy umumlashtirish va tizimli yondashuv metodlari qo‘llanildi. Dastlab emotsional determinantlar bilan bog‘liq asosiy ilmiy tushunchalar, jumladan, emotsional sezgirlik, empatiya, emotsional regulyatsiya, emotsional mehnat va kasbiy kuyishning mazmuni tahlil qilindi. Keyingi bosqichda ushbu tushunchalarning maxsus maktab pedagoglari faoliyatida namoyon bo‘lish xususiyatlari o‘rganildi.

Qiyosiy tahlil orqali mahalliy va xorijiy olimlarning maxsus ta’lim pedagoglari faoliyatiga oid qarashlari umumlashtirildi. Shuningdek, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, ota-onalar bilan muloqot, pedagogik vaziyatlarni boshqarish va kasbiy hamkorlik kabi faoliyat yo‘nalishlarining emotsional holat bilan o‘zaro aloqasi nazariy jihatdan izohlandi.

Tadqiqotda empirik so‘rovnoma, eksperiment yoki psixodiagnostik sinovlar o‘tkazilmagan. Shu sababli maqolada keltirilgan xulosalar ilmiy adabiyotlarning nazariy tahliliga asoslanadi. Ushbu yondashuv mavzuning konseptual asoslarini aniqlash va kelgusidagi empirik tadqiqotlar uchun ilmiy yo‘nalishlarni belgilash imkonini beradi.

NATIJALAR

O‘rganilgan ilmiy manbalar tahlili maxsus maktab pedagoglari faoliyatining emotsional determinantlarini bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan ichki va tashqi omillar tizimi sifatida baholash imkonini berdi. Ichki omillarga pedagogning individual psixologik xususiyatlari, emotsional sezgirligi, empatiyasi, motivatsiyasi, o‘zini boshqarish qobiliyati va kasbiy tajribasi kiradi. Tashqi omillar esa ish sharoiti, pedagogik yuklama, o‘quvchilarning individual ehtiyojlari, ota-onalar bilan munosabatlar, jamoaviy hamkorlik va psixologik qo‘llab-quvvatlash bilan belgilanadi.

Maxsus maktab pedagoglari faoliyatida emotsional sezgirlik muhim determinantlardan biri hisoblanadi. Emotsional sezgirlik pedagogning o‘quvchi ruhiy holatidagi o‘zgarishlarni o‘z vaqtida payqashi, uning ehtiyojlarini anglashga intilishi va tegishli pedagogik munosabatni shakllantirishida namoyon bo‘ladi. Masalan, o‘quvchining darsdagi faolligining pasayishi, muloqotdan chekinishi yoki topshiriqlarni bajarishdagi qiyinchiliklari uning charchashi, xavotiri yoki topshiriq mazmunini tushunmaganligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Bunday vaziyatda pedagogning kuzatuvchanligi va psixologik sezgirligi ta’lim jarayonini to‘g‘ri tashkil etishga yordam beradi.

Empatiya ham maxsus pedagog faoliyatining muhim emotsional determinantidir. U pedagogning o‘quvchi kechinmalarini tushunishi, uning hissiy holatiga befarq bo‘lmasligi va individual ehtiyojlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishini anglatadi. Biroq empatiya o‘quvchining muammolarini to‘liq o‘z zimmasiga olish yoki uning kechinmalariga haddan tashqari berilib ketish bilan tenglashtirilmasligi lozim.

Pedagog o‘quvchining hissiy holatini tushungan holda kasbiy masofani saqlashi va vaziyatga nisbatan asoslangan qaror qabul qilishi zarur.

Emotsional regulyatsiya pedagogning o‘z hissiyotlarini anglash, ularning yuzaga kelish sabablarini aniqlash va tashqi ifodasini pedagogik vaziyatga mos ravishda boshqarish qobiliyatini ifodalaydi. J.J. Grossning nazariyasiga muvofiq, emotsional regulyatsiya insonning hissiy reaksiyalariga ta’sir ko‘rsatadigan bir necha psixologik jarayonlarni o‘z ichiga oladi [4]. Maxsus maktab sharoitida bu jarayon pedagogning murakkab vaziyatlarda shoshilinch xulosa chiqarmasligi, o‘quvchi xatti-harakatlarini uning individual xususiyatlari bilan bog‘liq holda tahlil qilishi va muloqot uslubini moslashtirishida namoyon bo‘ladi.

Emotsional mehnat maxsus maktab pedagoglari faoliyatining yana bir muhim tarkibiy qismidir. Pedagog o‘zining ichki kechinmalaridan qat’i nazar, o‘quvchilar bilan muloqotda ijobiy munosabat, samimiylik va xotirjamlikni saqlashi kerak bo‘lgan vaziyatlarga tez-tez duch keladi. Bunday talablar uzoq davom etganda ichki kechinmalar va tashqi emotsional ifodalar o‘rtasida tafovut yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli pedagogning emotsional mehnatini to‘g‘ri tashkil etish va uning ruhiy resurslarini qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi [5].

Tahlillar kasbiy kuyishning ham maxsus maktab pedagoglari faoliyatiga ta’sir etuvchi muhim omillardan biri ekanligini ko‘rsatdi. Kasbiy kuyish uzoq davom etuvchi emotsional zo‘riqish, kasbiy qoniqishning pasayishi, emotsional holdan toyish va ishga nisbatan befarq munosabatning shakllanishi bilan tavsiflanadi. Biroq oddiy charchoqni kasbiy kuyish bilan tenglashtirish mumkin emas. Kasbiy kuyishning mavjudligini baholashda uning davomiyligi, takrorlanishi, individual psixologik holat va mehnat sharoitlarini kompleks o‘rganish talab etiladi.

Maxsus ta’lim pedagoglarining kasbiy kuyishiga bag‘ishlangan meta-tahlil natijalari individual va tashkiliy omillarning o‘zaro ta’sirini tasdiqlaydi [6]. Xususan, ortiqcha ish yuklamasi, vazifalarning noaniqligi, zarur metodik va psixologik yordamning yetishmasligi, ota-onalar bilan murakkab munosabatlar pedagogning emotsional holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Aksincha, sog‘lom psixologik muhit, rahbariyat ko‘magi, hamkasblar bilan hamkorlik va kasbiy rivojlanish imkoniyatlari emotsional barqarorlikni mustahkamlovchi omillar hisoblanadi.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari maxsus maktab pedagoglari faoliyatining emotsional determinantlari quyidagi asosiy yo‘nalishlarda namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi: emotsional sezgirlik, empatiya, hissiy o‘zini boshqarish, kasbiy motivatsiya, emotsional mehnat va kasbiy qo‘llab-quvvatlash. Ushbu omillarning uyg‘unligi pedagogning kasbiy faoliyat samaradorligi va psixologik farovonligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi.

MUHOKAMA

Maxsus maktab pedagoglari faoliyatining emotsional determinantlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, pedagogning kasbiy muvaffaqiyati faqat uning metodik bilimlari yoki pedagogik tajribasi bilan belgilanmaydi. Ta’lim jarayonining samaradorligi ko‘p jihatdan pedagogning o‘quvchi bilan emotsional munosabat o‘rnata olishi, murakkab vaziyatlarni to‘g‘ri baholashi va o‘z hissiy holatini boshqarish qobiliyatiga ham bog‘liq.

Maxsus ta’lim sharoitida pedagogning emotsional sezgirligi alohida ahamiyatga ega. Chunki ayrim o‘quvchilar o‘z ehtiyojlari, xavotirlari yoki noroziliklarini og‘zaki tarzda to‘liq ifodalay olmasligi mumkin. Bunday vaziyatda pedagog o‘quvchining yuz ifodasi, tana harakati, muloqotdagi faolligi va xulq-atvoridagi o‘zgarishlarga e’tibor qaratishi lozim. Bu esa o‘qituvchidan nafaqat kuzatuvchanlik, balki individual psixologik xususiyatlarni anglash va ularga mos pedagogik yondashuvni tanlashni talab etadi.

Emotsional determinantlarning yana bir muhim jihati pedagogik vaziyatni talqin qilish bilan bog‘liq. Bir xil xatti-harakat turli sabablarga ko‘ra yuzaga kelishi mumkin. Masalan, o‘quvchining topshiriqni bajarishdan bosh tortishi har doim ham intizomsizlik belgisi emas. Bu topshiriqning murakkabligi, kommunikativ qiyinchilik, charchoq yoki emotsional zo‘riqish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Pedagog vaziyatni faqat tashqi xatti-harakat asosida baholasa, noto‘g‘ri qaror qabul qilishi ehtimoli ortadi. Aksincha, o‘quvchining holatini chuqurroq tahlil qilish va unga mos yondashuvni tanlash pedagogik jarayon samaradorligini oshiradi.

J.J. Grossning emotsional regulyatsiya nazariyasi ushbu jarayonni tushuntirishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi [4]. Mazkur yondashuvga ko‘ra, inson hissiy holatini boshqarish uchun vaziyatni qayta baholash, e’tiborini boshqa jihatga yo‘naltirish va o‘z reaksiyasini ongli ravishda tartibga solish imkoniyatiga ega. Maxsus maktab pedagoglari uchun bunday ko‘nikmalar murakkab pedagogik vaziyatlarda xotirjamlikni saqlash va o‘quvchiga nisbatan konstruktiv munosabatni shakllantirishga yordam beradi.

Shu bilan birga, emotsional o‘zini boshqarishni barcha salbiy kechinmalarni bostirish sifatida tushunmaslik kerak. Pedagog ham boshqa insonlar singari charchash, xavotirlanish, norozilik yoki hafsalasi pir bo‘lish kabi hissiyotlarni boshdan kechirishi tabiiy. Muhim jihat ushbu hissiyotlarni inkor etish emas, balki ularning sabablarini anglash va kasbiy faoliyatga salbiy ta’sirini kamaytirishdan iborat. Shu nuqtayi nazardan, refleksiv faoliyat pedagogning o‘z ruhiy holatini tahlil qilishi va kasbiy xatti-harakatlarini takomillashtirishi uchun muhim vosita hisoblanadi.

A.A. Grandey tomonidan ilgari surilgan emotsional mehnat konsepsiyasi maxsus maktab pedagoglarining kasbiy faoliyatida kuzatiladigan ichki va tashqi hissiy talablarni izohlash imkonini beradi [5]. Pedagogdan o‘quvchi va ota-onalar bilan muloqotda doimo ijobiy munosabatni namoyon etish talab qilinishi mumkin. Biroq tashqi xotirjamlikni saqlashning o‘zi yetarli emas. Agar pedagogning ichki kechinmalari muntazam ravishda e’tiborsiz qoldirilsa, uzoq muddatda emotsional

zo‘riqish kuchayishi mumkin. Shuning uchun ta’lim muassasasida pedagogning ruhiy holatini muhokama qilish va zarur yordam olish imkoniyati mavjud bo‘lishi lozim.

O. Petiot va hammualliflarning tadqiqotlari maxsus ta’lim pedagoglari faoliyatida ijobiy emotsiyalarning ham muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi [7]. O‘quvchining kichik muvaffaqiyati, mustaqil ravishda topshiriq bajarishi, yangi ko‘nikmani egallashi yoki muloqotga faol kirishishi pedagog uchun kasbiy qoniqish manbai bo‘lishi mumkin. Shu sababli pedagogik faoliyatni faqat qiyinchiliklar va emotsional zo‘riqishlar doirasida baholash biryoqlama yondashuv hisoblanadi. O‘quvchilarning kichik yutuqlarini e’tirof etish pedagogning kasbiy motivatsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Maxsus maktab pedagoglarining emotsional barqarorligini ta’minlashda tashkiliy-psixologik muhitning o‘rni ham katta. Ish yuklamasining me’yoriy taqsimlanishi, rahbariyatning qo‘llab-quvvatlashi, mutaxassislararo hamkorlik, kasbiy maslahat va psixologik xizmatning mavjudligi pedagogning emotsional resurslarini saqlashga yordam beradi. Ayniqsa, defektolog, psixolog, sinf rahbari va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik o‘quvchi bilan ishlashda yuzaga keladigan murakkab vaziyatlarni birgalikda hal qilish imkonini beradi.

Ota-onalar bilan muloqot jarayonida ham pedagogning emotsional kompetensiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Maxsus ta’lim sharoitida ota-onalarning farzandi rivojlanishidan kutayotgan natijalari bilan ta’lim muassasasining real imkoniyatlari o‘rtasida ayrim tafovutlar yuzaga kelishi mumkin. Bunday vaziyatlarda pedagogning xolis, muloyim va dalillarga asoslangan muloqoti o‘zaro ishonchni mustahkamlaydi. O‘quvchining rivojlanishidagi qiyinchiliklarni ayblov shaklida emas, balki birgalikda hal qilinadigan pedagogik vazifa sifatida muhokama qilish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqot natijalari maxsus maktablarda pedagoglarni psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Bunda quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

pedagoglarning emotsional holatini muntazam ravishda kuzatib borish va zarur hollarda individual psixologik maslahatlar tashkil etish;

murakkab pedagogik vaziyatlarni hamkasblar bilan muhokama qilish va tajriba almashish imkoniyatlarini kengaytirish;

emotsional regulyatsiya, stressni boshqarish va kasbiy refleksiya bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish;

pedagogik yuklamani oqilona taqsimlash va mehnat faoliyatida sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish;

o‘quvchilarning kichik yutuqlarini e’tirof etish orqali pedagoglarning kasbiy motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlash.

Shuni ham ta’kidlash kerakki, mazkur maqolada keltirilgan natijalar nazariy manbalar tahliliga asoslangan. Shu sababli kelgusida O‘zbekiston maxsus maktablari pedagoglari ishtirokida empirik tadqiqotlar olib borish, ularning emotsional

holati, kasbiy zo‘riqish darajasi va psixologik qo‘llab-quvvatlashga bo‘lgan ehtiyojlarini aniqlash muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

XULOSA

Maxsus maktab pedagoglari faoliyatining emotsional determinantlari pedagogik jarayonning psixologik mazmunini belgilovchi muhim omillar majmuasidir. Ular pedagogning individual psixologik xususiyatlari, emotsional sezgirligi, empatiyasi, hissiy o‘zini boshqarish qobiliyati, kasbiy motivatsiyasi hamda faoliyat amalga oshiriladigan ijtimoiy-psixologik muhit bilan uzviy bog‘liq.

Tadqiqot davomida o‘rganilgan ilmiy manbalar tahlili emotsional barqarorlik maxsus maktab pedagogining kasbiy kompetensiyasini to‘ldiruvchi muhim xususiyat ekanligini ko‘rsatdi. Pedagogning o‘quvchi hissiy holatini anglay olishi, uning individual ehtiyojlariga mos munosabat bildirish va murakkab vaziyatlarda o‘zini boshqarishi ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, emotsional mehnat va kasbiy kuyish masalalari pedagogning ruhiy farovonligini faqat shaxsiy fazilatlar bilan izohlash mumkin emasligini ko‘rsatadi. Kasbiy faoliyatdagi ortiqcha yuklama, tashkiliy muammolar, mutaxassislararo hamkorlikning yetarli emasligi va psixologik yordam imkoniyatlarining cheklanganligi emotsional zo‘riqishni kuchaytirishi mumkin. Shu bois pedagogning emotsional barqarorligini ta’minlash individual va tashkiliy omillarning uyg‘unligini talab qiladi.

Maxsus maktablar faoliyatida pedagoglarni psixologik qo‘llab-quvvatlash, kasbiy refleksiyani rivojlantirish, hamkasblar bilan tajriba almashish, ish yuklamasini oqilona tashkil etish va sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish ustuvor vazifalardan biri bo‘lishi lozim. Bunday yondashuv pedagoglarning kasbiy qoniqishini oshirish, emotsional zo‘riqish xavfini kamaytirish va o‘quvchilarga ko‘rsatiladigan pedagogik yordam sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, maxsus maktab pedagogining emotsional barqarorligi faqat uning shaxsiy psixologik xususiyati emas, balki maxsus ta’lim sifati va samaradorligini belgilovchi muhim kasbiy hamda tashkiliy omildir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Po‘latova P. M. Maxsus pedagogika (oligofrenopedagogika). – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2005. – 224 b.

2. Mo‘minova L. R., Amirsaidova Sh. M., Mamarajabova Z. N. Maxsus psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013. – 272 b.

3. G‘oziyev E. G‘. Umumiy psixologiya. I kitob. – Toshkent: Universitet, 2002.

4. Gross J. J. The Emerging Field of Emotion Regulation: An Integrative Review // Review of General Psychology. – 1998. – Vol. 2, No. 3. – P. 271–299. DOI: 10.1037/1089-2680.2.3.271.

5. Grandey A. A. Emotion Regulation in the Workplace: A New Way to Conceptualize Emotional Labor // Journal of Occupational Health Psychology. – 2000. – Vol. 5, No. 1. – P. 95–110. DOI: 10.1037/1076-8998.5.1.95.

6. Park E.-Y., Shin M. A Meta-Analysis of Special Education Teachers' Burnout // SAGE Open. – 2020. – Vol. 10, No. 2. DOI: 10.1177/2158244020918297.

7. Petiot O., Kermarrec G., Dugény S., Visioli J. "I Still Have Tears in My Eyes": A Situational Psychological Approach of Teachers' Emotional Labour in Special Needs Education // European Journal of Education. – 2024. – Vol. 59, No. 4. – Article e12810. DOI: 10.1111/ejed.12810.